

»Den korporlige jødefejde« i Odense 1819

Af *Jens Haugaard Jensen*

I sommeren 1831 besøgte Frederik d. VI Odense. Han holdt audiens og taffel, beså æresporte og hyldestbannere, aflagde visit hos 18 forskellige institutioner og overværede borgervæbningens parade.

Inden besøget havde kongen udtrykkeligt udbedt sig mulighed for at besøge den lokale synagoge; dette blev arrangeret, og »landfaderen var så nådig at tage sæde, medens kateketen hr. Cohen, med den hellige Torah i hånden, oplæste den sædvanlige synagogebeden for kongen og hans slægt, samt derefter i en kort tale takkede for den udviste allerhøjeste opmærksomhed«. Den velvilje, der således blev lagt for dagen overfor de jødiske borgere i Odense, var ganske karakteristisk for Frederik d. VI's hele indstilling til landets mosaiske mindretal. Derfor er det desto mere bemærkelsesværdigt, at det netop var i løbet af den samme konges regeringstid, at der i Odense – og i flere andre danske byer – indtraf en bølge af jødeforfølgelser, nemlig den såkaldte »korporlige jødefejde« i 1819.

Odenses jødiske menighed

Først på et temmeligt sent tidspunkt bosatte jødiske borgere sig i Odense. I 1600- og 1700-tallet havde jøder i den danske konges riger kun tilladelse til at slå sig ned i København, Fredericia og Nakskov, samt nogle byer i her-tugdømmerne. Adskillige kongelige forordninger indskærpede restriktionerne, men i enkelte tilfælde blev der dog givet tilladelse ved kongeligt privilegiebrev til jødernes bosættelse i andre end de omtalte byer.

Kun to jødiske borgere synes at have opnået en af disse tidlige tilladelser til bosættelse og erhvervsudøvelse i Odense. Den ene var Marcus Levin, der i 1688 ansøgte om at måtte nedsætte sig som tobaksspinder; tilladelsen blev bevilget, men det ser ikke ud, som om han flyttede til byen. Anderledes gik det 8 år senere (1696), hvor en Altona-jøde Meyer Levin ansøgte kancelliet om tilladelse til at drive pantelånervirksomhed kombineret

60 Aarvang. **Fyens Stifts** N° 85.

Kongelig allene privilegerede

Adresse = Avis og Avertissementstidende.

forbindes med Dreposten overalt i de danske Støter.

Redigeres, trykkes og udgives i Lørdag af Eøren Hempel, Kancelleraad.

Tirsdagen 7 Juni 1831.

O! stort er det at smykkes af en Krone,
Dog størst at være *Fader for sit Folk!*
I dette Navn forstumner hver en Tone,
•Det er dog glædestemte Hjerters Tolk.

Velkommen da vor FREDRIK, Fader kjære!
Velkommen i Din gamle Odins Bye!

Jo længer Vi Dit Savn har maattet bære,
Des høiere vor Jubel naær i Skye.

Allerunderdanigt

S. Hempel.

Kongens besøg i Odense 1831 gav anledning til ovenstående forside i »Hempels Avis«.

med te- og kaffe-handel. Han fik sin ansøgning støttet af den fynske stift-
amtmand, der fandt det ønskværdigt, fordi byens egne borgere kun kunne
magte småhandel, og »det skulle geråde byen til gavn og bedste, at en eller
to jøder, som havde god formue samt vilje og forstand til at drive handel ...
nedsatte sig her med deres familie«. Meyer Levin har tilsyneladende ind-
friet forventningerne, for i 1697 fik han tilladelse til at udvide sit vare-
udbud med kobber, klumpetin, metal, tobak og hollandsk mel.²

En skarpere håndhævelse af bosættelsesforbudet i den følgende pietistiske periode stillede sig hindrende i vejen for yderligere tilflytning af jøder til Odense, selvom de fortsat havde tilladelse til at handle under kortere besøg. Ifølge listerne fra folketællingen i 1787 boede der ingen jøder i byen.³

I slutningen af 1700-tallet begyndte oplysningstidens toleranceideer at virke til gunst for jødernes retsstilling i Danmark; således bortfaldt visse restriktioner på adgang til erhverv og uddannelse. Man tilbagekaldte ikke direkte forbudet mod jødisk bosættelse og handelsudøvelse udenfor de oprindeligt tilladte byer før 1. maj 1810, men administrativt lempedes bestemmelserne ved ret mange kongelige dispensationer. I 1791 bosatte Salomon Salomonssen sig som den første jødiske handelsmand i Odense, og i de følgende år ankom flere jødiske familier til byen.

I 1806 blev byens jøder pålagt af byfogeden at udfærdige en liste over »mosaiter i Odense«, og der blev noteret 49 navne. I 1814 var tallet steget til 76, og i det omtalte forfølgelsesår 1819 udgjorde den jødiske menighed i staden 111 mennesker.

Størstedelen af de odenseanske jøder stammede fra Tyskland, og en enkelt familie var indvandret fra Holland. Resten af de voksne jøder var født enten i de jødiske samfund i hertugdømmerne (især i den store Altonamenighed) eller i de »gamle« jødemenheder: Fredericia og Nakskov.

De lokale jøder ernærede sig især ved handelsvirksomhed. Blandt menighedens 26 voksne mænd havde ikke mindre end 20 beskæftigelse ved handel; de øvrige 6 tjente til livets opretholdelse som optiker, brygger, buntmager, rabbiner og slagter (2).⁴ Den stærke erhvervskoncentration var generel blandt det jødiske borgerskab i datidens Danmark og afspejlede utvivlsomt resultatet af de begrænsninger, de indtil 1814 havde været pålagt med hensyn til beskæftigelse. Den odenseanske kateket A.D. Cohen konstaterede i denne anledning: »Vi vil ikke modstride den påstand, at der hos mange mosaiter endnu findes en indvortes hang til handel og til penge-erhverv, men det er endnu en rest af de mørke tider, hvor alt andet har været lukket for dem, og i deres penge fandt de en ringe erstatning for alt andet savn«. ⁵ Blandt byens ikke-jødiske købmænd kunne den store koncentration af jøder i erhvervet dog lejlighedsvis give anledning til misundelse; da Juda Salomon således i 1819 som den første jøde ansøgte om optagelse i købmandslauget, blev anmodningen uden begrundelse afvist af medlemmerne.⁶

Årét før jødefejden havde Odense-menigheden fået kongelig bevilling til at ansætte en kateket, nemlig den ovenfor citerede A.D. Cohen. Han skulle varetage jødiske borgeres religiøse tarv på Fyn, og det økonomiske grundlag for hans ansættelse skulle skaffes til veje af mosaiske trosbenedere i hele området.

Byens lille synagoge var nærmest en bedesal, indrettet i Overgade 28; den var indviet i 1805. Menigheden erhvervede ikke en selvstændig begravelsesplads førend 1825, hvor den nuværende kirkegård på hjørnet af Vandværksvej og Kirkegårds Alle blev købt og anlagt. Før dette år måtte afdøde menighedsmedlemmer transporteres til Faaborg, for at blive stedt til hvile på den stedlige mosaiske kirkegård. Der var ikke en selvstændig jødisk skole i Odense, men kateketen sørgede for, at de unge jøder fik en supplerende religionsundervisning. I 1818 aflagde 196 børn fra jødiske familier på hele Fyn for første gang religionsprøve i Odense.⁷

Udgifterne til de omfattende religiøse faciliteter og aktiviteter må have tyngt den ret fåtallige menighed tungt. I 1811 var flere personer i en så betydelig restance i menighedsbetalingen, at forstanderen på menighedens vegne måtte appellere til stiftøvrigheden over Fyn om bistand ved opkrævningen.⁸

Byens jøder har udgjort et synligt og fremmedartet islæt i det daværende odenseanske miljø, hvor de adskilte sig ret tydeligt fra omgivelserne med hensyn til livsstil, dagligsprog og religiøs – kulturel baggrund. Der er kun få oplysninger om samtidens opfattelse af dem, men Molbech observerede i sine »Ungdomsvandringer« om Odense, at »dér vrimlede det med jøder« – en bemærkning, der dog næppe skal tages kvantitativ (jøderne udgjorde jo blot 2% af stadens samlede befolkning), men snarere udbrudt i forundring over tilstedeværelsen af en så fremmedartet befolkningsgruppe.⁹ Den nysgerrige undren slog undertiden over i en kritisk mistro; en jødisk far klagede således over, at en skolelærer med bemærkningen: »Jeg er en kristen lærer i en kristen skole og underviser ikke jødernes børn« skal have bortvist den pågældendes børn. I dette tilfælde skred skolekommissionen ind, og læreren måtte påtage sig undervisningen, men han gjorde det med »ringeagt og fornærmelser af al art«.¹⁰

De tre jødiske købmænd, der især blev ofre for de lokale tumulter i 1819, havde alle boet i Odense i en længere årrække.

Den 52-årige Israel Salomon havde den betydeligste og driftigste butik. Han havde erhvervet borgerskabsbrev i 1809 efter at være indvandret fra

Hamburg. Andre familiemedlemmer opholdt sig ligeledes i Odense, og alt i alt udgjorde Salomon-familien med sin talrige husstand tæt ved 1/3 af menighedens medlemmer.

Isaac Israel var ligeledes handelsmand med en kombineret købmands- og klædebutik. Den fortegnelse over ødelagte værdier, han indsendte efter jødefejden, viser, at butikken har været særdeles velassorteret også med mere luksusprægede varer. Han stammede fra Holland og havde boet i Odense siden 1800. Han var med sine 72 år menighedens ældste medlem.

Endelig var der David Israel. Han var 59 år gammel og havde som et af de første medlemmer af Odense-menigheden bosat sig i staden allerede i 1792. En overgang beklædte han forstanderskabet i menigheden. Hans forretning var af mere beskeden størrelse sammenlignet med de to andre handelsmænd. Indtægtsmæssigt må alle tre jøder ifølge skatteopgørelserne dog henregnes til borgerskabets mere velhavende del.¹¹

Jødefejden i Odense

Den »korporlige jødefejde« i Odense skal ses som en udløber af den bølge af jødefjendtlige handlinger, der sammenfattende kendes under betegnelsen »Hep-hep-urolighederne«. Denne jødepogrom blev ideologisk næret af den politiske og nationale reaktion, der påvirkede tyske fyrstedømmers politik efter Napoleons fald. Man gjorde op med den franske besættelsestids reformer, og det ramte bl.a. jødiske borgere, der netop i den foregående periode havde erhvervet politisk, juridisk og erhvervsmæssig ligestilling med fyrstedømmernes øvrige indbyggere. Men den politiske reaktionspolitik gik videre, idet skylden for såvel tidligere som nuværende politiske problemer i vid udstrækning blev tilskrevet jøderne.

I sensommeren 1819 genoplevedes i flere tyske byer middelalderens bølge af jødepogromer. De startede i Bayern, men andre tyske fyrstedømmer blev i den følgende tid inddraget. Pøbelgrupper angreb jødiske hjem, knuste inventar, tævede beboere og søgte generelt at forjage stædernes jødiske indbyggere; særligt voldsomt gik det for sig i Frankfurt, hvor gadekampe udkæmpedes mellem plyndrende grupper og byens jødiske mindretal. I dagene 21.-24. august blussede urolighederne op i Hamburg, og her forholdt myndighederne sig – ligesom mange andre steder – ret passive, mens jødiske medborgere blev truet på liv og ejendom.

Forfølgelsesbølgen forplantede sig også til Danmark. I København viste

»Jødefejden«, tegning fra 1877 af P. Klæstrup, der betegnes som »Danmarks første professionelle blad- og karikaturtegner«.

de første symptomer på åben jødefjendtlighed sig d. 3. september 1819, hvor et anonymt opslag på Børsen opfordrede hovedstadens indbyggere til at »fordrive jøderne, denne samfundets pest«. Den følgende aften stimlede en større skare mennesker sammen foran nogle jødiske butikker, som blev plyndret, uden at politi og tilkaldt militær kunne hindre det. I de følgende 14 dage gentog situationen sig hver aften i København. Især blev plyndringerne rettet mod manufakturhandlere og pantelånere, og som oftest var gerningsmændene forsvundet, førend politi og militær kunne komme talstærkt til stede. Adskillige jøder led fysisk overlast, men underligt nok fik overfaldene ikke dødelig udgang. Først henimod slutningen af september var situationen bragt under kontrol. Medvirkende hertil var Frederik d. VI's ordre om streng retsforfølgning af de skyldige, skærpet overvågning ved borgervæbning og militær, samt en begrænsning af borgernes udgangsmuligheder i aften- og nattetimerne. Hårde domme blev fældet over 28 gerningsmænd.

Hovedstadens begivenheder udspillede på samme tid i en mere beskedne målestok i flere danske provinsbyer. I Vordingborg, Næstved, Slagelse, Helsingør og Hillerød blev jødiske medborgere forulempede, og

ruderne i deres ejendomme blev slået ind. Ro og orden genoprettedes dog alle steder i løbet af kort tid ved udkommandering af borgervæbningen. Ligesom i hovedstaden idømtes pågrebne »tumultariske elementer« hårde straffe.

Som udløber af den omtalte pogrombølge blev Odense også inddraget i jødefjendtlighederne d. 12. september 1819.

Myndighederne i Odense var naturligvis orienteret om den foregående tids jødeforfølgelser og havde i nogen grad søgt at forebygge, at noget lignende kunne forekomme lokalt.

Politimesteren havde således tilsagt laugsmestrene møde for at indskærpe, at de havde ansvaret for, at deres svende og læredrenge ikke blev indblandet i, hvad der kunne opstå af uroligheder; han anbefalede derfor, at de holdt deres husstande indendøre efter kl. 20. Udgiverne af byens to aviser modtog en henstilling om ikke at trykke oplysninger om angrebene på jøder i ind- og udland; og endelig fik politimesteren udvirket, at gadebelysningen undtagelsesvis for årstiden skulle tændes. Politiet skulle selvfølgelig samtidig øge patruljeringen, men det har næppe i sig selv virket overvældende præventivt, for der var alene 4 betjente i det lokale ordenskorps, og de omtales af politimesteren som både svage og gamle.¹²

Den omtalte dag, 12. september 1818, var en søndag; både byens håndværkssvende og mange bønderkarle fra omegnen havde fri og tilbragte helligdagen enten med at vandre omkring eller sidde på et af de mange udskænkingssteder.

Flere af deltagerne i de senere tumulter omtalte, at de fra tilrejsende var fuldt orienteret om de stedfundne begivenheder i hovedstaden; at noget lignende kunne finde sted i Odense »lå ligesom i luften«. En ung mand bevidnede således, at han på gerningsdagens eftermiddag havde overhørt en ordveksling mellem fire karle om, »at der skulle ske jøderne en ulykke og at de skulle ud af byen«. Andre sigtede berettede, at de på forhånd var blevet kraftigt advaret af enten forældre eller mestre mod at blive indblandet i mulige uroligheder. Flere vidner henviste ligeledes til rygter, der før urolighederne verserede om, at nu skulle der være lagt op til spektakler med jøderne. Skønt det således kan anføres, at rygterne svirrede før de voldelige begivenheder, er der dog ingen grund til at antage en sammensværgelsesteori. Det, der skete, opstod spontant og uden forudgående affattet plan.

Ca. kl. 20 stimlede en større skare mennesker sammen i Overgade, hvor flere jødiske familier boede. Disse havde dog – sikkert advaret af stemningen i byen – lukket butikkerne tidligt.

Mængden klappede i hænderne og råbte: »Jøderne væk – hep, hep, hep«. Politimesteren indfandt sig to gange og opfordrede til, at man i ro og orden forføjede sig væk, men henstillingerne blev overdøvet. Med uforrettet sag fjernede politimesteren sig, men to betjente blev tilbage; disse måtte dog magtesløst nøjes med som tilskuere at iagttage de følgende begivenheder.

Umiddelbart efter blev der kastet sten mod David Israels hus. Ruderne blev smadret, men man trængte ikke ind i ejendommen.

Stenkastene haglede samtidigt ned over Isaac Israels ejendom og butik i samme gade. I stueetagen beskyttede skodderne i første omgang mod stene, men i beboelsesafdelingen på 1. etage blev alle 45 vinduer slået ind. Med stænger og sten gik mængden løs på underetagens skodder og døre, som blev brudt op. Adskillige mennesker trængte ind i butikken. Forretningen blev aldeles molesteret, inventaret knust, skuffer opbrudt og hele varebeholdningen enten ødelagt eller kastet ud på gaden, hvor de tilstedeværende hurtigt forsynede sig. Indehaveren opholdt sig i et lokale bag butikken, mens det hele blev endevendt, men han kunne ikke stille noget op alene. På et tidspunkt hørte Isaac Israel en af de indtrængende ytre sig om, at huset burde brændes ned; for at hindre dette skyndte han sig ud i køkkenet og slukkede ildstedet. Umiddelbart efter så handelsmanden – skjult under køkkenbordet – tre mænd komme ind i køkkenet, hvor de skuffet konstaterede, at der ikke var ild. Plyndringen af butikken varede ca. en time, og i dette tidsrum opholdt handelsmanden sig med sin familie på 2. etage, så fjernt fra butikken som muligt; de led ingen fysisk overlast. Enkelte stenkast ramte også Philip Hirsch Wagners hus ligeledes i Overgade, men skaderne blev af begrænset omfang, fordi mængdens interesse på dette tidspunkt blev henledt på et nyt offer.

En hjemsendt dragon i mængden, Thomas Nielsen, råbte nemlig, at man ikke skulle glemme Salomon – nærmere betegnet Israel Salomon, der havde sin gård og butik i Korsgade (nuv. Vestergade). Ca. 200 mennesker trængtes kort efter foran handelsmandens hus. Døren var forsvarligt barrikaderet, men rudeknusningen blev gentaget, og et jernrækværk foran trappen blev brækket. Salomon og hans familie valgte at flygte over plankeværket ind på naboejendommens grund. På dette tidspunkt ankom endelig den militære assistance, som politimesteren langt om længe havde

tilkaldt. De ridende patruljer fra dragonregimentet og borgervæbningen red ind i mængden og splittede den på kort tid. Hvis militærets assistance ikke havde bragt situationen under kontrol, pegede rygter på, at mængden havde haft til hensigt yderligere at overfalde to jødiske ejendomme, nemlig dem, der ejedes af Juda Salomon på Flakhaven og af Wulff Salomon i Nørregade.

For at hindre gentagelse af helligdagens begivenheder opretholdtes den militære patruljering de kommende aftener, og karlene fra omegnen fik forbud mod at vise sig i købstaden. Politiet gik samtidig i gang med at arrestere og afhøre de personer, man mente var de mest aktive under urolighederne. Politimesteren lod opsætte en plakat, hvori han med trussel om straf opfordrede folk til at aflevere plyndret gods fra Isaac Israels butik; denne opfordring fik ringe resultat, idet kun 12 mennesker i de følgende dage indbragte meget få varer.

Frederik d. VI fik hurtigt oplysninger om jødeurolighederne i Odense, og han handlede energisk på indberetningen fra de fynske embedsmænd.

D. 17. september afsendtes et reskript til amtmanden over Fyn, hvori kongen understregede, at det var »med yderste mishag man havde erfaret, at adskillige kåde og ildesindede mennesker har ... tilladt sig at udøve voldsomheder og uordener«. Amtmanden fik bemyndigelse til at hindre eventuelle »sammenrottelser og opløb« i fremtiden; om fornødent kunne han indføre et generelt udgangsforbud for alle borgere fra kl. 20 til kl. 5.

Kongen beordrede ligeledes, at der skulle nedsættes en kommission til undersøgelse af tumulternes opståen og til domfældelse af alle skyldige. Den omtalte kommission trådte sammen allerede d. 22. september; tre juridiske embedsmænd, nemlig herredsfogederne Hans Henrik Hansen og Peter Friestaedt, samt prokuratoren Søren Hansen fik sæde i domstolen. Dagligt i den kommende måned afhørte kommissionen ialt mere end 100 vidner og arrestanter. D. 30. november 1819 blev der fældet dom. Straffene til de 22 dømte var hårde; »hovedmændene« fik nogle års strafarbejde i Nyborg Fæstning, andre blev indsat til afsoning på vand og brød i Odense Forbedringshus, og endelig slap en gruppe med almindeligt fængselsophold i Odense Arrest. Udover fængselsstraffene skulle de dømte udrede erstatninger til de skadeslidte jøder – således skulle Isaac Israel have 4.270 rdl., Israel Salomon 130 rdl. og David Israel blot 25 rdl.¹³

Med beløb af Mandkøbtar Rofen 2411 Rld 2/ 2/ ..
 1149 / ..
 Kontant pen. var i Caspar 430 Rld " ..
 og Rindt Blikning med Mand Rof og Jone Rof 50 Rld
 Rld 4030 2/ 2/ ..
 Og 29 Rof Rof
 En Rof af Mandkøbtar Rof med Rof Rof 100 Rld
 Og en Rof Rof Rof Rof
 Odense d. 22 Sept. 1819. *Isaac Israel*

Isaac Israel opgjorde efter »den korporlige jødefejde« sine tab til godt 4.000 rdl. En detaljeret skadesopgørelse blev forelagt kommissionsdomstolen. Her den afsluttende sammentælling.

Hvad fremkaldte jødefejden i Odense?

Overgrebene mod de tre jøders ejendom må utvivlsomt anskues i lyset af de tyske »hep-hep-uroligheder«. Bølgen af angreb på de tyske jøders ejendom og liv var blevet omtalt udtømmende i Odense-aviserne i løbet af august måned. Under kommissionsforhørene blev der refereret til, at man – trods myndighedernes bestræbelser for det modsatte – fra tilrejsende var ganske bekendt med de optøjer, der i de foregående dage også havde været i hovedstaden og andre sjællandske byer.

Når situationen på lignende vis fik et voldeligt forløb i Odense, må det skyldes forhold, der har »gødet jorden« lokalt: nemlig en utilfredshed med landets politiske og økonomiske situation, kombineret med en mere eller mindre tydeligt artikuleret antisemitisk holdning.

Danmark fremstod efter Wienerkongressen med Poul Martin Møllers ord som »et lidet, fattigt land«. Frederik d. VI var blevet tvunget til en dyr fred, hvor skæbnesfællesskabet med Napoleon blev betalt med Norges afståelse. Den udenrigspolitiske katastrofe var dog kun den ene side af landets ulykke; af næppe mindre betydning var rigets finansielle og handelsmæssige sammenbrud i krigens afslutningsfase – et sammenbrud, der lammede ethvert politisk og økonomisk initiativ i næsten to årtier.

Ulykkerne ramte alle borgere. Statsbankerotten i 1813 udløste en bølge af ruiner blandt såvel veletablerede handelshuse som mindre forretningsdrivende. Pengenes kurs faldt voldsomt, og regeringens halvhjertede modforanstaltninger formåede ikke at indgyde ny tillid til den temmelig brogede blanding af cirkulerende pengemidler; snarere gav dette betalingsmæssige sammensurium grobund for en mistanke om, at små økonomiske grupper spekulerede i medborgernes nød og så en fordel i, at krisen vedblev.

I provinsbyerne mærkedes inflationens indhug i de opsparede formuer, men endnu tydeligere følte man virkningerne af den samtidige landbrugsmæssige afsætningskrise. Landbrugets problemer skyldtes til dels det generelle europæiske prislejlfald på korn, men for Danmarks vedkommende forværredes det yderligere ved, at de traditionelle afsætningsmarkeder ved Norges afståelse og Englands importbegrænsning lukkedes. Bønderne så, at deres købekraft blev begrænset, og de søgte at indskrænke indkøbene i byerne; som resultat heraf forplantede de hårde tider sig til alle byerhvervene med krak og arbejdsløshed til følge.

Krisen ramte et uharmonisk samfund præget af indre modsætninger. Frederik d. VI's patriarkalske styre havde stadig – trods alle ulykkerne – støtte og sympati hos store dele af borgerskabet, men udenfor denne ret velbjergede gruppe var utilfredsheden kraftig. I krisesituationen, hvor alle nok rammes hårdt, men ikke lige, var byernes fattigste og mindst privilegerede lag særligt udsatte, fordi intervallet mellem løn- og eksistensniveau var meget snævert.

Denne hårdramte gruppe bestod selvfølgelig af det subsistensløse proletariat (betlere, syge, handicappede), men omfattede også håndværksvende, tjenestefolk, arbejdere og daglejere. Ikke alene økonomisk var disse mennesker presset, men sociale klagepunkter over snærende laugsbånd, mestrenes hustugt, myndighedernes voldsomme indgriben ved strejker eller »opsætsig opførsel mod herskab« gav næring til utilfredshed.

Beklagelser fik normalt ikke lov til at komme åbent til udtryk, men de lurede permanent, og en gnist kunne bevirke omfattende optøjer. For urostitferne var ofrene i den givne situation af underordnet betydning; det primære var protestartikuleringen ved brud på den etablerede orden.

Myndighederne var ganske klar over det potentielt farlige i selv nok så beskedne små-uroligheder og reagerede fra forestillingen om, at selve den offentlige sikkerhed var udsat for fare. Justitsministeren Fr. J. Kaas udtalte

Carl Henrik Holten (1775-1862) blev som kronprinsens guvernementssekretær indblandet i jødefejdens begivenheder i Odense. – Hele hans embedskarriere var nært knyttet til Christian VIII's skæbne. Mens prinsen en kort overgang var konge i Norge i 1814, tjente Holten ham; 1815-40 virkede han fortsat som prinsens guvernementssekretær på Fyn – et embede, der lidt drillende gjorde ham fortjent til betegnelsen »premierministeren i Odense«. Han sluttede som kongens geheimekabinets-arkivar efter tronskiftet 1840. (Tegning fra 1815).

netop sin frygt for disse kræfter under jødetumulterne i København, for »vist er det, at enhver uorden, nok så ubetydelig i sin fødsel, kan blive farlig for borgersikkerheden, når den overskrider en vis grænse, thi hvor finder man den siden, når almuen og den rå, udannede mængde er løsnet fra de bånd, der holder dem under lovenes tilsyn og værgemål.«¹⁴ Kronprinsens guvernementssekretær C.H. Holten kritiserede ud fra samme opfattelse de lokale myndigheder for den måde, de havde behandlet optøjerne på, idet man efter hans mening havde udvist alt for stor langmodighed – »erfaringerne har vist, og vil altid vise, at det ej nytter at tale så venligt til en tøjlesløs, ildesindet pøbel, der udlægger det som svaghed og bliver kådere«. I stedet skulle man, efter Holtens mening, øjeblikkeligt indsætte militær med blanke, flade klinger.¹⁵

Alle de dømt i Odense tilhørte gruppen af håndværkssvende, arbejdere og tjenstefolk; derimod blev ingen af de velklædte herrer, som flere gange omtales i kommissionsforhørene enten som tilskuere eller som direkte medvirkende under tumulterne, domfældet. Hempels avis stemp-

lede gerningsmændene som »kåde mennesker af den simpleste klasse«. ¹⁶

Myndighedernes betænkelighed over det skete blev tydeligt udtrykt i den skrivelse, guvernementssekretær C.H. Holten indsendte til kommissionsdomstolen. Da han kom i nærheden af Isaac Israels butik på gerningsaftenen, så han mængdens sammenstimlen og »indigneret over denne skandale, og da jeg ingen – hverken civil eller militær – magt traf dertil at hæmme samme, troede jeg at måtte opfylde min borgerpligt ved i formentlig passende udtryk at tiltale pøbelen og formane den til at splitte sig«. Hans indblanding blev taget ilde op; Holten blev formanet til at tie, og da han ikke fulgte henstillingen, nærmede en gruppe unge mennesker sig ham arm i arm og »med ukvemsord og stiklede vittigheder« blev han jaget bort. ¹⁷

Når opmærksomheden alligevel henledes på, at ofrene for urolighederne jo rent faktisk var tre repræsentanter for byens jødiske borgerskab, skal en anden faktor tages i betragtning, nemlig antisemitiske strømninger.

Det er selvsagt svært at bedømme omfanget af disse jødefjendtlige følelser hos folk i begyndelsen af 1800-tallet. I samtidig litteratur var der flere skrifter med klar antisemitisk tendens; ja, en koncentration af bogudgivelser om emnet havde få år tidligere (1813) givet anledning til »den litterære jødefejde«, hvor flere skribenter med kras pen skrev mod danske jøder. ¹⁸ Denne litterære pennestrød ebbede ret hurtigt ud, men oversættelser af tyske antisemitiske skrifter i de følgende år lader formode eksistensen af et lydhørt publikum i Danmark.

Fra statsmagtens side var holdningen til jøderne som danske borgere til gengæld urokkelig positiv. Frederik d. VI arbejdede målbevidst for jødernes ligestilling; efter et langvarigt kommissionsarbejde underskrev kongen i 1814 en lov, der stillede jøderne lige med landets øvrige borgere med hensyn til såvel pligter som rettigheder. Denne holdning håndhævede regeringen strikt under den korporlige jødefejde, men meget taler for, at brede lag i befolkningen ikke var på linie med kongen i jødespørgsmålet. I København smædede man således under optøjerne Frederik d. VI med tilnavnet »Jødernes konge«. ¹⁹

Kritikken mod jøderne kommer kun vagt til udtryk i kommissionsforhørene; men selvom der ikke er tale om en klart artikuleret og velargumenteret holdning, kan følelsesmæssig aggressivitet og intolerance påvises. Især er jødernes tillagte evner i pengesager et tema, der flere gange

dukker op. »Jøderne udsuger os, så lad os få dem væk« svarede man borgmester Bendz, da han søgte at tale mængden foran Salomons hus til orden; andre deltagere i begivenheden gav udtryk for, at jøderne lå inde med rigdomme og drog fordel af krisen på menigmands bekostning.²⁰

I en tid med økonomisk ufare i statsfinanserne lå en letkøbt syndebuksforklaring for: bag krisen stod jøderne. Det er nok baggrunden for, at Hempels avis, i det første nummer efter urolighederne i Odense, trykte en længere artikel om krisens økonomiske årsager; man imødegik heri klart den folkelige mistanke til jøderne og konkluderede: »Billiger nogen, at voldsomheder af pøbelen udøves imod dem (:jøderne), bør han betænke, at han selv snart kan være i samme fare. . . , thi sættes først agtelse for love og øvrighed til side, da er ingen længere sikker, efterdi enhver, selv den retskafneste mand, har altid sine uvenner og fjender. Men derfor lever vi i ordentlige stater under lov og konge, for at ingen skal tage sig selv til rette mod andre, eller ustraffet angribe og skade.«²¹

Det vil sandsynligvis være en overdrivelse at tilskrive den korporlige jødefejde i Odense skelsættende historisk betydning. Forløbet af begivenhederne kan på sin vis godt anskues som »lidt skæg i gaden« eller »overdreven kådhed« – omend det skete selvfølgelig var særdeles ubehageligt for ofrene. På den anden side var der såvel i Odense som andre steder netop den grobund til stede, hvor en social og politisk protest kunne udvikle sig til noget langt mere voldsomt og vedvarende. Utilfredsheden var rettet mod jøderne, men for de demonstrerende var det vigtige ikke selve ofrene, men snarere formuleringen af en protest mod landets velmenende, men stivnede og patriarkalske styre.

Marcus Rubin har træffende karakteriseret situationen i 1819 som værende udtryk for en social revolte, hvori man slog på sadlen, men mente hesten.²² Jødefejden udviklede sig ikke til nogen politisk revolution, men blev højst en undertrykt knurren – en indignation, der endog i sidste instans blev fejlkanaliseret mod uskyldige ofre.

Kilder

Odense byfogeds arkiv: Materiale fra kommissionen i sagen mod de for tumultariske optrin d. 12. september 1819 tiltalte personer.

Kommissionens forhørsprotokol, domudskrift og diverse bilag. (Landsarkivet for Fyn).

Odense byfogeds arkiv: Forskellige sager vedr. politiforvaltningen 1798-1865.

Fortegnelse over jødiske familier i Odense 1806 (Landsarkivet for Fyn).

Odense byfogeds arkiv: Kopibog 1817-20.

Brev fra byfogeden til amtet 18.9.1819 vedr. foranstaltninger til forebyggelse af uroligheder. (Landsarkivet for Fyn).

Odense amtsarkiv: Kommissionsakt ang. tumulten mod jøderne 1819.

Diverse breve og domudskrift. (Landsarkivet for Fyn).

Odense stadsarkiv: Journal over indkomne sager 1811.

Brev fra Danske Kancelli til stiftamt 23.2.1811. (Landsarkivet for Fyn).

Odense magistratsarkiv: Magistratens forhandlinger og korrespondance 1817-68.

Konceptindberetninger om mosaïter 1817-50. (Landsarkivet for Fyn).

Odense magistratsarkiv: Stadshauptmandens korrespondance 1802-30.

Brev fra amt til stadshauptmand 15.9.1819. (Landsarkivet for Fyn).

Odense Kræmmerlaugs arkiv: Laugsbog 1725-1862. (Landsarkivet for Fyn).

Fyns guvernements arkiv: Kopibog 1817-1824.

Breve fra guvernement til amtmænd og byfoged 13.10.1819. (Landsarkivet for Fyn).

Odense mosaïske menighed: Ministerialbog 1814-1932 med bl.a. liste over jøder i Odense 1814. (Landsarkivet for Fyn).

Odense mosaïske menighed: Konfirmationsprotokol 1818-55.

(Landsarkivet for Fyn).

Odense mosaïske menighed: Diverse skrivelser 1801, 1825-77, 1894-1915. (Rigsarkivet).

Hempels avis: 1819 og 1831 (Fyens Stifts kgl. Allene privilegerede Adresse-Avis og Avertissementstidende). Lokalhistorisk arkiv.

Iversens avis: 1819 og 1831 (Iversens Fyenske avis). Lokalhistorisk arkiv.

Noter og henvisninger

1. Forløbet af det kongelige besøg 1831; Hempels avis 7.6.1831 og Iversens avis 10.6.1831.
2. De tidlige jøder i Odense; Hauch-Fausbøll, Th: Jødernes færden og ophold i den danske stat i det 17. århundrede (T.f. Jødisk hist. og litteratur II, 1920-21) s. 213-14, 218, 220, 314, 317-18 og 324. Per Katz: Jøderne i Danmark i det 17. årh. 1981, s. 100-101.
3. Michael Hartvig: Jøderne i Danmark i tiden 1600-1800. 1951. s. 198-199.
4. Oplysningerne om menighedens antal, herkomst og profession. Fra »liste over mosaïter« 1806 i Odense Byfogeds arkiv, »optælling over menighedsmedlemmer 1814« i Mosaïsk menigheds ministerialbog og »liste over de her i Odense værende personer af den hebræiske religion« fra 1820 i Odense Magistratsarkiv.

5. Cohen: De mosaiske troesbekjenderes stilling i Danmark. 1837. s. 60.
6. Odense Kræmmerlaugs arkiv: Laugsbog 24.6.1819.
7. Cohen: De mosaiske troesbekjenderes stilling i Danmark. 1837. Om Cohens ansættelse som kateket 20.2.1818 s. 217. Om synagogens indvielse 7.6.1805 s. 183. Om religionsprøven 2.11.1818 s. 293. Om kirkegården; Julius Margolinsky: Jødiske dødsfald i Danmark 1693-1976. 1978. s. 599-604.
8. Om menighedsrestancerne; Odense Amtsarkivs journal, skrivelse fra Danske Kancelli til stiftamt 23.2.1811.
9. Christian Molbech: Ungdomsvandring i mit fødeland, bd. II. 1815. s. 123.
10. Om skolesagen; Cohen: De mosaiske troesbekjenderes stilling i Danmark, 1837. s. 291-92.
11. Personaleoplysningerne er sammenstykket på grundlag af menighedslisterne 1806, 1814, 1820 (se note 4).
12. Om politiets forebyggende foranstaltninger; brev fra byfogeden til stiftamt 18.9.1819 i Odense byfogeds kopibog.
13. Om jødefejdens forløb og retslige efterspil; kommissionsdomstolens forhørsprotokol og domsudskrift i Odense byfogeds arkiv; brev fra byfogeden til stiftamtet 18.9.1819 i Byfogedens kopibog. Domudskrift og kommissionsakt i Odense amtsarkiv. Hempels avis 14.9.1819 og 30.11.1819.
Begivenhedsforløbet er endvidere behandlet i Jens Chr. Manniche: »Jødefejden i Odense – eller noget om at beskrive fortiden«, Historie 1974, ny rk., bd. 11, hft. 1.
14. Kaas-citat; Jens Engberg: Dansk guldalder, 1976, s. 166.
15. Guvernementscitater: Kopibog for Fyns Guvernements breve til amtmand og byfoged 13.10.1819.
Kronprinsen (sen. Christian VIII) var på en længerevarende udlandsrejse. I hans fraværsperiode administreredes Fyns Guvernements sager af guvernementssekretær C.H. Holten.
16. Hempels Avis 14.9.1819.
17. Holten-beretning; Kommissionsdomstolens forhørsprotokol fol. 103-04 i Byfogedens arkiv.
18. Imod jøderne i den litterære jødefejde skrev bl.a. Th. Thaarup, O. Horrebøw, N.T. Bruun og C. Bastholm; til forsvar for jøderne kom skrifter af J. Baggesen, St. St. Blicher og N.F.S. Grundtvig. Chr. Villads Christensen: Den litterære jødefejde. Museum 1890, s. 129-168.
19. »Jødernes konge«; J. Davidsen: Fra den gamle konges Kjøbenhavn, s. 312.
20. Kommissionsdomstolens domudskrift fol. 113 i Byfogedens arkiv.
21. Hempels Avis 14.9.1819.
22. M. Rubin: Frederik d. VI's tid, fra Kielerfreden til kongens død, 1895 s. 302-307.